

Чедо ВУКОВИЋ (Титоград)

### ПЈЕСНИК — ПУТНИК — ПУТОПИСАЦ

Пишући о путописима Михаила Лалића, Душан Костић, и нехотице, казује нешто о себи: „Одлазио је на пут као репортер, али се вратио као путописац: путописом се отимао репортажи, репортажа се лако претварала у путопис“. Мало даље Костић указује на три тока Лалићевих путописа: „има ту историје, затим актуелне фактографије, понајвише пејзажа.“

И Душан Костић је, одиста, као дугогодишњи репортер „Политике“, одлазио на пут са задатком да за лист донесе репортажу, али из њега је проговарао и књижевник, пјесник понајприје. Управо са тог разлога, његови записи са путовања нијесу били само слика савремених прилика у одређеном мјесту или крају, већ је ту настајало подоста литературе: описа природе, подсјећања на историју, приказа људских ликова и судбина итд.

Душан Костић је као репортер крстарио нашом земљом безмало три деценије: педесетих, шездесетих и седамдесетих година. То је вријеме бурних поратних збивања и мијена — од убрзане обнове и изградње до превирања у друштву и људима. Све то могло је бити и било је изазов за Костићево око и перо. У току тридесетак година он је пропутовао цијелом нашом земљом — од Охрида на југу па до Истре и словеначког подгорја. На то указују и наслови појединих циклуса у књигама: „Македонија на југу“, „Странама црних брда“ (записи с црногорског тла), „Србијом драгом, разлисталом“, „По камењу херцеговском“, „Тиха пјесма равнице“ (путописне импресије из Војводине), „Сентиментално путовање“ (по Косову), „Далмација осмјехнута“, „Откриће Истре“ итд.

Путовања су омогућила Костићу да доживи богат рељеф наше земље — инспиративну љепоту њених пејзажа — час је то море а час „горска ока“, час војвођанске ширине, а час „крупан камен до камена“ или путовање „међу брдима и маслинама“ или према „чудној игри кровова“. Ту су, дакле, крајеви и градови и

мања насеља — разуђена панорама наше земље са ријекама за три морска слива и три стране свијета (воде нијесу могле само према сјеверу).

Путовања су Костићу омогућила сусрете с многим људима, о којима се говори и који говоре на страницама путописа. То су људи разних занимања и различитих судбина. То су новинари и пјесници, фабрички радници и сељаци и занатлије, то су рибари („свађа рибарска“) и џамбаси и возачи („шоферска је тута преголема“), то су они необични људи („чудан неки човјек“), па ратници старији и млађи, па службеници и руководиоци или — како сам Костић каже — „људи и ћуди“.

Путовања су Костићу омогућила да у сусретима с крајевима и људима открива времена која су била, која јесу и која ће бити. Тако и вријеме бива један од главних „јунака“ у Костићевим путописима. Сам путописац често се обраћа прошлости одређеног мјеста или краја, о минулим временима често говоре људи с којима се аутор сретао. Уједно кроз исте људе проговарају и наши дани, а у описима насеља или широким панорамским видцима назире се закорачења у сјутрашњицу. Тако, рекло би се, Костићеве записи бивају казивања о непрекидном, и понекад драматичном току времена кроз крајеве и људе, кроз наше југословенске просторе.

Душан Костић остварио је ријетко богат путописни опус, и то уз бројне збирке стихова и пет књига за дједу. Његови многи записи с путовања нијесу ушли у књиге, а сада су пред нама шест књига: *Крајеви и људи* (Цетиње, 1954), *Градови у пролазу* (Суботица, 1957), *Градови, море, камен* (Београд, 1965), *Импресије* (Херцег-Нови, 1976), *Записи о људима* (Пљевља, 1976) и *Путовања* (Приштина, 1979). Све то износи близу хиљаду и по страница и око двије стотине путописних текстова.

Није могуће у једном напису освијетлити веома разгранате токове ових књига. Поглед ваља свести, стога, на двије основне саставнице: развијеније књижевне путописе и краће репортерске записе, с тиме што основни тон једнима и другима даје пјесник Душан Костић.

## I

Путника и путописца, чак и кад путује по дужности, води неодређена слутња: можда ћу открити нешто (можда и о себи), у простору досад невиђеном, у времену које тај простор доноси, у људима тог простора и тог времена. Ако је путник још и пјесник, онда неизвјесност и дубина тога тројног сусрета, у исти мах, бивају вишеструко оплемењени особеним казивањем о путовању. Тако ће и Душан Костић забиљежити при сусрету са Охридом, са Македонијом: „Остане тако пјесма, жална и неутољива, пјесма коју сам чуо негдје на македонским друмовима. Обузела ме

ритмом и оним што горко каже, као мemento, у ове наше дане: сложена је у њој сва прошлост напаћене земље, земље коју су раздирали и разносили, око које су се — никад за њено стварно добро — толико грабили и међусобно касали не обзирајући се на њене снове, почесто оглашаване пушком и екразитом... Сада је Охрид бљесак који се не гаси, као и слобода која је напoкон завладала овим бакарним странама..“

Развијенији књижевни путописи Душана Костића налазе се највише у књизи *Градови, море, камен*.

Тематско-мотивске и стилске карактеристике ових путописа гранају се у неколико напоредних рукаваца: казивања о природи (поетизовани описи), подсећања на прошлост (повремене историјске реминисценције), указивање на савремене мијене (изградња, проблеми и сл.), оцртавање ликова и судбина људских при испутним сусретима (исповијести, разговори), усамљеничка ауторова размишљања итд.

Изразита је Костићева опсједнутост природом, њеним особеностима и љепотама. Могло би се рећи да је то, у суштини, склоност путописца-пјесника. Но, чини се да је то један огранак ауторова поимања свијета — вјеровања у физичку и духовну нераскидивост човјека и природе која га окружује (природа, наиме, увелико одређује човјека, а човјек је непрекидно мијења и сам се мијењајући). О томе говоре низови описа из путописа у путопис, јер то нијесу само описи природе, махом их прати надахнута и радознала мисао пјесникова.

Тако бива при описивању Охрида и језера пред њим: „У Охриду бити, међу старинама не бити, крај језера непрестано не бити — не може бити. Луњао сам узнесен, напајајући очи древношћу што је допрла била у наше узнемирене дане — спокојна готово ванземаљска“. А језеро „силно подсећа на море... Само кад је мирно и мљечно, изгуби се илузија мора: обале се приближе, вода постане необично прозирна и слатководно бистра; мјесто галебова укажу се мрки и дугошијастии ронци...“ И даље: „Бијаше то на брду коме сунце даваше пурпурномеку боју и по коме још чучаху неки средњовјековни храмови...“

Тако бива у путопису „Мјесец над Пелагонијом“. Аутор подробно прича о Пелистеру који се „тамни, високо“, па о језерима на њему, па о Битољу и Бадемовом брду, па о Прилепу и Марковим кулама, па о Крушеву које је „слава македонска“. Али пјесник остаје занесен равном Пелагонијом (грчки: пелагос — море), гледа је са узвишења и пружа нам импресивну слику: „Испесмо се на који корак више куће, и Пелагонија — као пучина морска — заљуља се пред очима и поведе. Затим се наједном укочи и разазна: ишли су њоме друмови, нека црна ријека, некакви канали у изградњи. А изнад свега Пелистер, пастирски и партизански, као драговољан стражар вјечни. И Кајмакчалан високо горе, над пољем, у даљини, са чаурама и вјетровима и ту-

гом својом негдањом — здруженом са облацима. Под нама, готово до ногу, Битољ. Разуђен и лијеп“.

Тако бива и при описивању Босриног Врања и природе око града, па даље до манастира Прохор Пчињски и до Пчиње — „ове чудно усамљене воде... и овог затуреног и нетакнутог предјела сазданог од шума, пропланака, неба“.

Тако бива при сусретима с природом низ кривудау Колубару, па тако и кад се крене к Полимљу: „Кренути од Пећи према Плаву, то је пробијати се непрестано кроз нагомилану љепоту предјела. Човјек најприје зарони у нетакнуто царство зеленила и литица, неко вријеме јури самим дном справичног једног бунара, изнад којег је небо веома уско, потом се нађе међу облацима и врховима опет над провалијом: то је Чакор...“

Тако бива и кад се приказују фочанске панораме крај Дрине и Ђехотине. Тако и кад аутор ступа каменом земљом херцеговском“, по којој се причини да је и вријеме саздано од расута камена — „непрестано камење, под мјесечином изнад загометних кумова...“

Тако бива и при сусрету са Корчулом: „Море пред Корчулом — то је само широка ријека једна, модра, па плава, па зелена; оно се увијек креће, љуља, мијења, трепери; оно, чини се, тече...“

Тако бива и при погледу на Кварнер: „Кад пред вама затрепери једно друго море, помијешано са свјетлошћу и мјесечином, кад отпочне да трепери готово непрекинут ланац разноврсних свјетилки и кад многе ствари замијене своју праву слику, ишчезну и слију се — изгубивши свој давни опори рељеф“. И даље: „Сењ бијаше сињ, а сав вјетровит и прашњав“.

Тако бива и кад се закорачи у Долењско, кад се изнова угледају „његови брежуљкасти предјели огрезли у зеленило, са мекотом неочекиваном за Словенију страшно високих брда...“

Да би се стекла представа колико-толико блиска Костићевом посимању и доживљавању природе, било је неопходно згрнути бар овако истрзану руковијет цитата из путописа — од Македоније до Словеније. Види се ту, прије свега, да путописац са једнаком љубављу и надахнућем пише о сваком крају наше земље — о Охриду и Пелагонији, о Врању и Фочи и Корчули и Долењском једнако као о Чакору и Лиму и завичајном Плаву. Види се, затим, да пјесник интензивно и дубоко доживљава сусрете са природом и да о њој проговара особеним изразом — час сликовито, час понесено, час уз мисао на вријеме и човјека.

Управо са тог разлога, учинила би се неправда аутору ако би се о природи и његовим путописима говорило одвојено од других саставница, у првом реду од стално присутног тока времена, од историје.

Причајући о Охриду, описујући његово лице и наличје, путописац ће се присјетити старог грчког назива и казаће да је *Lihnidos* и у наше дане блистав и бијел (*linhos*, грч. — свјетил-

ка). Потом ће аутор споменути Илире као осниваче насеља, а неће заборавити ни старе освајаче — Филипа Македонског и Римљане и Турке и друге. Причаће, затим, о ученицима Ђирила и Методија, о Клименту и Науму и њиховом раду на ширењу словенске писмености и просвјете. Охрид је био и престоница Самуилова царства итд. О свему томе свједоче трагови старог времена — споменици, манастири, остаци старих здања и бедема, а ту је и понека легенда.

Пролазећи Пелагонијом, писац ће се сјећати давне прошлости, казаће, на примјер: „Иза шумарка спава Хераклеја, у развалама“. Казиваће о прошлим временима Битоља и Прилепа, али ће га понајвише привући славни дани устаничког Крушева, јер „то је слава македонска, то је прва македонска република“. Застаће пред спомеником једном вођи Илинденског устанка Питу Гулију, па ће у своје причање уткати стихове о томе македонском слободару: „Оган го гори традот Крушево“ итд. И управо ту, у Крушеву, путник ће наићи на улицу с именом Николе Ђурковића, народног хероја из Боке.

Костићу-пјеснику биће веома блиско старо Врање — водиће га сјећању на Бору Станковића и трагаће за атмосфером старе чаршије, у којој су живјели и патили Коштана и Митке. Уједно, путописац ће се сјетити и времена Немањића и саопштиће да је у Врању двије године провео цар Душан, прије но што ће се устоличити у Скопљу. И најзад, ето занимљивог детаља: Костић у Врању наилази на дјело Марка Миљанова: *Живот и обичаји Арбанаса*, на листове писане војводином руком.

У путопису „Текла једва Колубара“ Костић ће причати о Ваљеву и околини — настојаће да се отме вашарској вреви, уз помисао на чика-Љубину „шетњу једног стенографа по вашару“. Споменуће импозантни споменик Филиповићу, сретће се, у музеју, са јатаганима и сабљама Јакова Ненадовића и обрешће се у подруму у којем су „Алекса и Бирчанин кратко тамновали пред погубљење“.

У Фочи ће путописцу бити пред очима збивања из ослободилачког рага и револуције, док ће се кроз пејзаже Херцеговине смјењивати слојеви цивилизација и збивања. У Корчули (старој Коркири) путописац ће застати пред сликом која приказује поморску битку из 1298. године, у у којој је, као млетачки адмирал, поражен Марко Поло — то ће бити повод да се каже како је тај славни путник и путописац био родом с Корчуле. Ту ће се пјесник Костић сјетити и старог пјесника Петра Канавелића. У Музеју револуције, у Ријеци, заједно с путописцем угледаћемо фотографије — Данунцио, граница на Рјечини, фашисти, жице и рампа на мосту. Код Сења ће се пјесник попети на Хај-кулу, која „чињаше снажан утисак и као грађевина и као свједок немирне прошлости“, па ће нагласити да су у Сењу, крајем петнаестог вијека, штампане прве глагољске књиге, те да су за то мјесто везана имена књижевника: Витезовића, Крањчевића, Цих-



лар-Нехајева, Огризовића, Новака. У живописном Пирану застаће Костић, на тргу, да се загледа у споменик — ту стоји композитор и виолиниста Ђузепе Тартини, родом из Пирана. Потом ће се, у разговору са једним мјештанином, подсјетити на фашистичка злодјела — паљење словеначких села и убијање голоруког живља.

Од казивања о прошлости Костићу је довољан само корак да би зашао у савремене мијене.

У Охриду и другдје путописац ће указивати на контрасте, на сусрете старог и новог, на промјене које доноси наше доба — промјене у градовима и селима, у пејзажима, у друштвеним односима, у људима. Уз охридске старине запажају се нови хотели и туризам. Битољ је „под свјетилкама, под неонима“, а у Крушеву напредује ћилимара у којој се израђују персијски теписи, али има и незапослених. У Врању путописац слуша казивање мјештана: Врање се некад казивало по Бориној Коштани, а сада се у нас и у другим земљама зна и за „Коштану“, фабрику обуће. И Костић слуша пјесму:

*Па ипак Врање није исто,  
старо умире, ново клија,  
и расте слободно и чисто,  
без божјих људи и чифчија.*

По Херцеговини Костић не види само камен — у Хртовском пољу наилази на бујање социјалистичке пољопривреде, на велику бацгину са насињима, црпним станицама, камионима. Корчула је „архаична и модерна истовремено“. Путописац биљежи како је свјетионичар Ловре Лешкић, са свјетионика Сушац, са пучине иза Ластова, из побјешњелог мора спасавао тројицу италијанских младића. У Копру, поред осталог, изразит је „развој локалне индустрије“ итд.

И тако, свуда се нешто мијења, разграђује, гради и дограђује. Мијења се лик земље. И тако се у једном пјесниковом погледу на панораму крај Ваљева могу назрети све те мијене у времену, у природи, у насељима, у људима:

„Одозго, са Видрака, гдје су подигли споменик Филиповићу, угледах још једном град. Љуљао се у измаглици, напола пресјечен Колубаром. Пјевушио је, жаморио. Шкрипали су бунари и негдје је бугарила гитара. Весело су циктала дјеца по сокацима — ту одмах, испод младе и витке багремове шуме. Самовала је, у скелама, Ненадовића кула — на другом крају града према Бранковини. Сунце ускоро зађе и растури се. Остаде у облацима да злати, меким, изнад све тамнијих и тамнијих врхова. . .“

У низу Костићевих путописних казивања — сред мијене у времену и простору — видно мјесто заузимају сусрети с људима.

Готово у сваком путопису Костић има саговорника — било знанца, било znalца мјесних прилика или прошлости, било ус-путног намјерника. Час они говоре о себи или другима, час Костић о њима.

Нађе се ту и разговара са познатим личностима. Путописац је у Опатији пожелио да посјети Виктора Цара Емина, који ће му се пожалити на старост, али ће рећи да још увијек понешто напише. Код Пирана Костић тражи кућу Цирила Космача, па се шали: „Тако је то кад посјећујеш Словенца — не може тај без брда!“

Путујући Кварнером, путописац стиже у Сушак, и тамо, у Кримерју, налази пјесника Николу Полића — он изјављује да се удаљио од стихова и каже уз осмијех: „Откако ме издала меморија, почео сам да пишем мемоаре“.

Но, да би се видјело како теку разговори у Костићевим путописима и какви су то разговори, потребно је цитирати један дио ведрога фочанског „приговарања“ са послаником Гаговићем и директором „Маглића“ Табаковићем. Посланик говори о телевизији и разбијању досаде, па додаје:

„Надам се, биће све боље у Фочи — за посљедњих осам година учињено је у њој, поред свега, веома много.“

„Да, то треба видјети — лако ћемо за досаду!“ — упаде директор Табаковић. — Јесте ли примијетили на Броду онолике сплавове?“

„Примијетио сам“.

„Е, видите — раније Дрина је била једини пут богатој шумској грађи. Сад има и других: кроз дрвну индустрију. Овдје прерађујемо дрво, и оно, као прерађено, путује даље — у свијет. Не више само као сировина него као финални продукт — и то је оно ново у Фочи“.

„Значи, ‚Маглић‘? Предузеће дрвне индустрије, оно једино?“

„Не само оно. Ту је и ‚Сутјеска‘, фабрика лесонит-плоча. Ради на бази нашег материјала. У реалном је плану изградња фабрике полуцелулозе и термоелектране на Броду — угља имамо, колико год хоћете, у Миљевини... Ту је и фабрика ћилима...“

„Баш — фабрика!“

Табаковић се насмија.

„Добро, рецимо фабрика“ — одговори он. „Мало је, признајем, преголема фирма... Али запослено је тамо око сто и двадесет жена — заувар је и то!“

„Голем турбан, под њим хоће нема!“ — пецну га посланик. „Јеси ли био у Музеју?“ — окрену се мени.

„Јесам. Зар је оно Музеј, Оно тек треба да буде музеј...“

На први поглед би се рекло да цитирани текст одудара од стила Костића-путописца и Костића-лирика. Но, такав утисак се не добија, кад се запис о Фочи чита као цјелина. Костић је био принуђен да за новине пише и о непосредним мијенама у животу

наше земље — о изградњи, фабрикама, задругама и слично — па се трудио да то што боље угради у тскове и стилске особености својих записа. Са тог разлога, и иначе, наведени одломак разговора вишеструко је занимљив.

За Костићеве путописе карактеристична су и ауторова усамљеничка размисљанја.

Кад се, рецимо, нађе у Охриду, крај језера, њега ће обузимати мисли о развалинама и пролазности људској, те о пјесми, болу и тузи, као и о љепоти, пролазној и непролазној. Но, ту неће бити општих мјеста и високопарних мисли — свака његова помисао или осјећање, везује се за приказ пред очима, за рад и прадину, за споменик, поље, ријеку или море... о њима, заправо, и тече причање. Ево примјера: „Јер бјеше и других трагова у овом дијелу Охрида, трагова који доказиваху да ни религија није ту све и свја, и да је борба за слободу и опстанак и те како била присутна; бјеше поред светачког и толико гласно световног израза у читавом том конгломерату охридске традиције и савремености, амбиције и стила. Човјеку се, заиста, ни за тренутак не наметаше мистика икона и полутамних дворана прекривених илустрацијама библијских епизода, видио је једино живопис; и у тим кубетима базилике, и сводовима, и линијама, само складну и љупку архитектуру“. Ту су и мисао и доживљај виђеног и став према свему томе. А кад спомене православље, писац ће рећи „све и свја!“

О сусрету илузије и стварности Костић прича сјећајући се риђих падина у околини Врања. Издалека му та брда и честари и „безгласне воде“ изгледаху поетични. Затим се ту откриваху сиромаштво и заосталост, и то је крај свим илузијама. И слиједи импресивна слика са мисаоним подтекстом: „Нечег метално хладног бијаше у том простору, равнодушног, замуклог, нечег што се нађе у предјелима гдје је много харао разјарен вјетар — лудовао, пустошио, па отишао некуд оставивши за собом све голо“. Овај „разјарен вјетар“ изазива помисао на пустошење и лудовања кроз историју — на разне најезде, насиља и неправде.

Мисао о овом и „оном свијету“ Костић најрадије казује кроз благу иронију. У дворишту манастира Прохор Пчињски путник наилази на два бојажљива, повучена калуђера — „као два потоња испосника, као два сиња ислужена гаврана“. Они „шмутнуше некуд“, преплашени слободним понашањем посјетилаца... „Одвећ смо им се, биће, учинили људима од овог свијета — они су, међутим, сањали вјечно блаженство, ослобођени мука на оном другом свијету, гдје кључеве од рајских соба (са купатилом и тако даље) лично издаје свети Петар, онај доброћудни“.

Своју помисао, свој однос према виђеном Костић често своди на кратко, бритку опсервацију.

Код Плава: „Метеризи су мртви. Непотребни.“

У Фочи: „Легенда као легенда“.



Кварнерски залив „Има снажно привредничко срце и лепршаву душу пјесничку.“

На фасадама у ријечној луци путописац као да чита призоре из далеких пловидаба и недогледних времена и невремена — „то су читаве мапе нејасних континената и архипелага...“

Ни ту ни другдје Костић неће умовати о релативности било које величине наспрам времена и простора. Он ће помисао на то сугерисати, рецимо, казивањем о танкеру с именом острва Иж. Тај колос ће му се чинити голем и преголем у луци ограничена простора — он чак „затвара поглед на море трима попречним улицама“. Но, путописац замишља како се тај исти колос смањује на океану — „постаје љуска, кора од јајета, бијела тачка која се помиче модрим простором“.

Све то као да показује да се мисао Костића — путописца не креће према апстрактној синтези, — она се синтетизује у слици, она се исказује сликом.

Слично бива и када се непосредни утисци о мјесту или предјелу упоређују са раније виђеним. Тако ће га Охрид подсјетити на Улцињ, а сликовита околина „као да смо у Тоскани“, док ће пред Пираном асоцијације бити знатно шире: „Градови се и памте по својим трговима и авенијама, претежно, као Венеција по дивном Тргу светог Марка, као Париз по Јелисејским пољима, као Москва по Црвеном тргу испред Кремља. Тако и овај малени живописни Пиран“ — и у њему је за памћење трг са именом Тартинија. Наравно, овај трг у маленом Пирану не може издржати поређење са споменутиим знаменитостима. Но, ваља разумјети да путник и путописац доживљава и своја, тренутна усхићења и понесености. И затим, нешто се зна и дуго памти у пространом свијету, а нешто — другима непознато или мање значајно — може једном путнику да остане као драгоцјен доживљај за цијели живот. У томе би могла бити, поред осталог, и једна од оних скривених нити које воде путнике од када је свијета и вијека, које их нераскидиво везују са новим крајевима и људима.

## II

О краћим репортерским записима — сврстаним у пет Костићевих књига — овдје није могуће подробније говорити. На сваку од тих књига иако је у њима подоста заједничког, требало би се осврнути посебним огледом. Ваља се, стога, задржати само на неким заједничким и јаче израженим одликама Костића репортера и путописца, на оно што се да запазити у свим овим књигама.

Неопходно је нагласити, прије свега, да се о овим записима овдје говори одвојено само условно — ради прегледности у напису ограниченом оваквом намјеном, али и због тога што је у њи-

ма нешто јаче изражена репортерска црта. То их донекле одваја од развијенијих записа, у којима такође има елемената репортаже, али у којима ипак доминира вишеструко разуђена путописна проза.

Кренимо, дакле, од књиге до књиге, пратећи оне битне саставнице Костићевих путописа: погледе на прошлост, на данашње прилике и мијене, на природу и на људе, уз стално будну пјесникову мисао.

У књизи *Крајеви и људи* сабрана су Костићева репортерска и путописна огледања с почетка прве поратне деценије. То су текстови писани од 1950. до 1953. године (на свима се биљеже мјесец и година настанка). Стога је природно што у тим записима има подоста присјећања на недавна збивања у рату и револуцији, на битке, јунаке о којима се пјева, али и на жртве из дана окупације. Уједно, ту је сачувано обиље аутентичних свједочанстава о градовима и збивањима из тих година — о томе прича поуздан очевидац који ништа не уљепшава.

Уводни „узредни записи“ (из циклуса о Црној Гори — „Странама црних брда“) садржи кратке опаске и утиске о многим мјестима: о Вирпазару (гдје је 13. јула 1941. испалена прва устаничка пушка црногорска), о Бару и рушевинама Старог Бара, о Петровцу и Љубишиној Скочидјевојци, о Котору и затим о кули Баја Пивљанина у Перасту. Задржаће се путописац на детаљу из Верига — тамо је нашао и записао стихове немачког војника из новембра 1944. године, који у преводу гласе:

*Колико сам често овдје стајао  
и размишљао,  
који ме је ђаво донмо у Црну Гору!*

Путописац ће се, даље, накратко задржати у Никшићу, Колашину и Бијелом Пољу, казаће коју о ријекама и планинама. Успут ће се осврнути на „лирско-патриотске изливе“ романтичара: „Али, вјечно је постојала и она стварна Црна Гора, она горка и крвава, она патна и гладна, која је умирала и за себе и за друге скупо плаћајући слободу“. „У сјенци Проклетија“, код Гусиња, Костић ће застати крај четири партизанска гроба, гдје су пали Аљо Хот, Бећо Башаић, Јусуф Реџепагић и Војо Нововић. Затим ће се наднијети над чудесни водопад Грље: „Гротло је све у пари и бијело-зеленој пјени, хучи и тутњи. . .“ У Плаву се људи сјећају ратних невоља и узвикују: „Сврши се и он о! Дође, ето, и наше вријеме!“ У запису „Испод Комова“ Костић ће се распјевати, опијен природом — погледом на Комове, па на Зелетин, гдје је гледао „горске очи“ — сна „блага језерца што су попила небо“; и пожалиће што се у тој дивоти не може обрести Гарсија Лорка, „тај страсни пјесник зеленог“. Пјесник ће у Беране своје младости стићи обузет сјетом. Но, забиљежиће како су четници говорили: „Беранце гађај у срце, не можеш му у гла-

ву ништа!“ А на Јасиковцу: „Не чују се моје стопе — трава их отима и пије. Лијећу ласте, али до мене не допире њихов шум“. У Пљевљима ће обратити пажњу на копање угља, у Никшићу ће спазити „велики радни логор“, док ће у Титограду биљежити трагове разарања и вратити мисао ка старим називима: Бирзиминијум, Рибница, Подгорица. По Скадарском језеру сјетиће се Лесендра и Његоша, па Кења Станкова који стима Жабљак од Турака, па тврђаве на Грможуру, а пред очима му је Ловћен — „високо у небу, још дуго се жаро љубичастим осмјехом сунца“. А под Ловћеном, „незаборавне су дечијске ноћи“, а доживљавали су их Матавуљ, Лаза Костић, Змај. Путописац неће минути поред трагача за нафтом у Буљарици, ни поред Светог Стефана — будућег град-хотела, за који рече да је „градић пустих кућишта из чијих зидина бујају траве и смокве“. Пјесник ће, даље, казивати своје утиске о Будви испод брда Спаса, те о Котору, у којем није могао заспати, иако су „спавале ове горостасне и чудне планине“. И затим: „Сачеках да отхуји мјесечина“.

Пјесник ће потом кренути „Србијом драгом, разлисталом“. И биће потресен сјећањем на стравичну експлозију складишта муниције и екразита у Смедереву из јуна 1941. године, када су страдале зидине и „двје трећине града“. У Пожаревцу ће забиљежити да је „некад кнез Милош коначовао и дијелио своју правду“, те да је ту Нушић написао „Протекцију“, да је Ђура Јакшић био претучен, а Васа Пелагић „оставио кости“. Минуће, затим преко Врања и Крушевца „под Багдалом“ и трстеничким крајем житородним и винородним. Путописац стиже у Ранковићево (пријашње и садашње Краљево), а „ноћ је и киша пада“; сјутрадан ће посјетити „Магнохром“ — фабрику магнетита, а неће мимоићи ни манастир Жичу. У Чачку ће записати: „Око двјеста Чачана пошло је специјалним возом у Београд на представу, „Охридске легенде“, а град има позориште и биоскоп и друштво „Абрашевић“ и штампана се „Чачански глас“. Путнички корак даље и пјесник ће се питати: „Шта је Пожега? Градић са 551 кућом, од којих су 373 исправне — остало је јадно, дотрајало, неупотребљиво“ (тако је куће бројио и набрајао путописац Евлија Челебија!). И тако, нижу се записи из Ариља, Ивањице и Ужица, гдје сутони рано дођу — „тад брда њежно обртле град и собом донесу хуку и вјетрове планина“. То је град јуначке прошлости и саговорник ће рећи Костићу: „Није било лако. Борило се и бориће се. Не сме човек да буде кукавица. Ружно је то..“ И наилазе записи о Прибоју и Новом Пазару и записаше Костић како је онда било: „Прате ме, и овдје, звучници, не могу од њих да побјегнем. Свуд су они. Постављени, у прозду, на тргу, додијељено им је, изгледа, својство будилника и раних пијетлова. Грме они непрестано, од ране зоре, не дају да се спава. Ваљда је то добро. Ваљда то некоме користи..“

Циклус „Тихе пјесме равнице“ посвећен је утисцима из Војводине, Костић ће кренути од села Турије, загледан у „плави

вијенац Фрушке горе“, проћи ће кроз Бачки Петровац, гдје се одавно „ништа ново није подигло“ и гдје је „културни центар наших Словака“, да би се у мају 1952. обрео на Стражилову — сјећао се Бранка и гледао како је Дунав, „на рубу недогледне равнице“, широк и „пун неба“. Слиједиће импресије из Вршца и Зрењанина, „града голубова и димњака“ да би се поглед зауставио на силосу за жито, који је „висок преко педесет метара, са петнаест спратова“. Потом ће Костић кренути од Вршца да би се нашао са граничарима, на мјесту гдје је човјек испуњен осјећањем домовине и гдје се ори пјесма:

*На граници нигдје ништа нема,  
само камен и трава зелена...*

Костићево „Сентиментално путовање“ креће се равницама између Проклетија и Шаре и рука путописца биљежи: „С прегршћу звијезда под нама се указа Приштина. Тополе, минарета, кровови.“ Позни новембар је у Призрену, „граду извора и љепоте“, граду старина и задужбина. У Пећи се пјесник сјећа Бора и Рамиза и Миладина Поповића и биљежи новину: ту већ ради школа за примијењену умјетност, и затим каже: „Поздрави ме јутрос снијег Штедима и хладни вјетар с Копривника и далека и загонетна хука планина рудовских“. Потом ће се путник возити фијакером, а пазарни је дан и „као да су се сва околна села сручила у овај прад“, па ће најзад чекати воз из Скопља...

Године 1950. Костић је у Македонији. Ту настају два записа. Најприје искрену Вевчани, печалбарско село „у Дримколу на домаку струшког поља“, близу албанске границе. А ваља путовати даље: „Ово што се зове ауто и што нас ипак на извјестан начин преноси до првих јабланичких падина и Заградчана нагони на једну можда јеретичку мисао: како би било да пођемо пјешке?“ Треба ипак стићи и видјети Заградчане, „мало, сиромашно шиптарско село, на ивици поља“ и забиљежити шта се тамо збива, како ради задруга, како се живи.

У записе о Херцеговини Костић улази возом, послушкује разговоре сапутника, гледа према Чврсноци и Прењу и сјећа се: „Одавде су нас, марта 1943, тукли топови по косама прењским, изнад Идбара. У сјећању ми је још, она ноћ у којој сам се, сав у тифусној ватри, пео уз стрмине Прења — лако споро и тако једва“. Слиједиће „Мостарски сусрети“, па путовање цестом за Љубушки, а потом и према врелу Буне. Неће путник заобићи Чапљину, и Почитељ, и Требиње и Требишњицу, и пружиће руке мјесечини и записаће: „Протицао је тихо зелени седеф испод моста“.

Књига *Градови у пролазу* из 1957. године садржи пет циклуса — путописац се креће од Србије до Црне Горе, Далмације и Истре, и то између 1953. и 1956. године.

Кроз циклус „Ђутања и тишине“ Костић се креће од Пирота („ткање ћилима — то је прави рударски посао за жене“) до Беле Паланке, из чије околине се одлазило у печалбу, а „само у Ниш свакодневно путује двије хиљаде радника!“ Слиједе сусрети и разговори у Нишу, па се јави „Хисар, будно брдо, као зелена катарка“, па устаничка Топлица, па тишине у Куршумлији, која тада има „двје и по хиљаде становника“, па малено село Штулац, „које је некад Византији дало два знаменита цара — Јустина и Јустинијана“, па фреске у Сопоћанима, па фабрика текстила покрај Рашке — „неминовна чињеница“ у сред сумњи заостале средине.

„Пред чудном игром кровова“ — то су записи са поновног Костићевог путовања Косовом и Метохијом. Он полази од Новог Брда, преко Ораховца под кишом до Витомирице, села крај Пећи, до „села јунака“, из којег су поникли многи комунисти. И опет ће се путник наћи у Пећи, Баковици, Призрену и Урошевцу — и биће сусрета с људима, И биће његовских описа планина, и ријека, и фабрика и споменика, и пјеваће регрути:

*Једва чекам да се смрачи. . .*

Црну Гору Костић ће поново угледати „Међу брдима и маглинама“. Наћи ће се очи у очи са Дурмитором, чије су очи горска језера, па ће низати њихова имена: „Црно, Змиње, Вражје, Модро, Јаблан, Змињичко, Сврабље, Рибље, и не знам какво још“. Застаће, потом, на Марковом Медуну, крочиће преко „плоча пјешивачких“, гдје ће се присјетити својих ратних дана, и допријеће до Улциња и Боке и Херцег-Новог. У Боки „све личи на дубок један понор, или казан, из којег као да се не може никуд или баш једва — серпентинама право уз Ловћен, пут облака и неба“.

Оптимизам је већ у наслову циклуса „Далмација осмјехнута“. Путника носи ситњски воз „ферата“, па се, потом, стиже до Радованова портала у Трогиру, па се зађе у шетње Сплитом и Марјаном, а очи су пуне неба и звоника и тргова медитеранских, док модрином мора плоче бродови с именима пјесника: Његош, Шантић, Назор, Мажуранић, Рацин. И ето путника пред каналом шибенским и усред шибенских ноћи. Тако ће се стићи до Задра и даље, гледаће се у „суморан и огољен Велебит“ и уједно „у један ведри непрестани архипелаг, лијево, у читава јата оточја која су дуго пратња бродовима и рибарским маунама. . .“

Годину дана раније пјесник је доживио „Откриће Истре“ — цитираће стихове пјесника Жервеа „Под Учкун кућице. . . бели зидићи, чрјени кровичи“, па ће проговорити о рашким и подлабинским рударима, те о Лабину и Пазину и Мотовуну и Назору и казаће да је под једним од истарских кровова боравио и Отокар Кершовани. У Поречу ће разгледати властелинске палате и Еуфразијеву базилику, па ће га срести благост Ровиња и записаће: „Камени лав, венецијански, гледа у пролазнике зачуђен и љут што му измиче вријеме и што му је измакло ово лијепо тле



истарско“. Доспјеће, тако, до Пуле и Арене, која се „укаже само као скелет“, и потражиће мјесто гдје је стријељан истарски родољуб Владимир Гортан. „Пиније су лелујале ваздухом“, а пјесник ће се окренути мору — „њиме су, на ширини, за свој рачун и дуго играли тамни делфини...“

У Костићевом путописном опусу издваја се, као ријетка особеност, књига *Имп्रेसије*. То је књига о једном граду и околини, то су — како писац у поднаслову каже — „вићења Херцег-Новог“. То су путописи о мјесту у које Костић, потоњих деценија, сваке године долази и подуже борави. То су путописи готово „домаћи“ — до њих се долази шетајући. Херцег-Нови је, заправо, једно од мјеста за смирење вјечитог путника Костића. Али, он и тим мјестом ипак на свој начин путује, па о томе, „својем“ мјесту пише записе које ваља сврстати у путописе — такви су да немају куд друго.

Уводећи нас у ову књигу, критичар Драган Јеремић у предговору „Херцег-Новом у част“ с правом каже: „Костић је Херцег-Нови видео у склопу шире географске, историјске и културне средине... Није се одавао монолозима и рефлексјама као Бранко Лазаревић... него је у непосредном контакту с људима и природом оживљавао оно што бисмо само с много труда могли и сами да учинимо кад бисмо били на лицу места...“ Додао бих: и кад бисмо били пјесници Костићева типа.

Књига почиње прилогом „Нови праде, сједиш крај мора“ — сажетим, надахнуто писаним прологом о овом граду који је „из ината створен и као да се из ината опирао и пркосио времену и ратним невољама“, али и граду љепоте која је инспирисала многе пјеснике и путописце. Слиједи прилог „Нема више старог Розопека“ као одзив на Матавуљев „Нови свијет у старом Розопеку“ (овдје је Костић унио само фрагмент из опсежнијег путописа, који је — под истим насловом — објављен десетак година раније у књизи *Градови, море, камен*. И низаће се записи о тузи херцеговских тврђава, о манастиру Савини, о старој кући Томановића, о сликару и комунисти Јосипу Бенковићу Бепу, о ратним доживљајима Ника Балића, о томе како је у рату трагично скончао стари пјесник Мићо Вавић, о патњама логораша на острву Мамули, о скулптурама и детаљима из живота вајара Луке Томановића, о разговорима у Бенковићима, те о низу мјеста — о Суторини, Игалу, Кумбору, Мељинама итд.

Особену вриједност ове књиге чине прилози којих нема у другим Костићевим књигама путописа. То су стихови који се јављају између прозних радова — стихови посвећени Херцег-Новом, споменику хероја Спасића, Данилу-Дашу Павичићу, Мамули, градском сату, малом возу, Дубрави, а ту је и „Његошев пројектор“. То су махом кратки лирски записи, који обогаћују књигу и чине је, ако може тако да се каже, пјесничкијом.

Драгоцјени су, такође, ликовни прилози Зука Цумхура — они његови прозачни, оштрим и хитрим пером ухваћени детаљи

из града и околине, уз кратке текстове који садржином и рукописом чине цјелину са цртежима, који су махом продахнути лаким хумором; иако су линије извучене црним тушем, чини се да су то — бијели цртежи.

О самој књизи Костић каже у напомени: „Сви ови записи о Херцег-Новом објављивани су у ‚Политици‘ кроз развојременско раздобље; они су на свој начин фиксација прилика и стања овога дивнога града — какав је некада па и доскора био. Наравно, кроз импресију путника мање-више у пролазу, без претензија на свеукупну и дубљу слику.“

Ваља разумјети Костићев скромни исказ. Свеобухватних књига нема. Но, у његовим *Импресијама* није заборављено, чини се, ништа од значаја; уједно, и најситнији детаљ добија у значају. Јер ту и нијесу само импресије, ту су и свједочења и надахнуто писани пасажи и пјесников став према временима и невременима над херцеговском ривијером. Стога, вјерујем, неће моћи да се говори и пише о Херцег-Новом и околини а да се не завири у ову Костићеву књигу, богату грађом и тематски веома разгранату.

Међу Костићевим путописним књигама посебно мјесто заузима збирка *Записи о људима*. Ова књига заслужује знатно већу пажњу јавности и критике — међу њеним корицама налазе се казивања о многим људским драмама, о подвизима, о злодјелима освајача, о необичним судбинама и ликовима људи.

Ту су, прије свега, веома занимљиве „Шипошеве приче“. Сомборац Јован Шипош казује Костићу „у перо“ како се првог свјетског рата обрео у Русији и тамо доживио револуцију — почев од фебруарских дана и Керенског па даље, у вртлозима судара с анархистима и хордама Петљуре и Мамонтова; Шипош, на страни црвених, кроз борбе стиже на Дон, па у Черни Јар и најзад — ипак у домовину. Донекле су слична и „Причања Душана Мугоше“ о узбудљивим доживљајима из априлских дана 1941. године, на Косову и Метохији, затим о својеврсној одисеји — о пробијању према Албанији преко крајева које контролишу непријатељи. Ту је и кратко казивање о сељаку Небогледу, који због полумртвих очних капака „главу затури кад хоће да погледа испред себе“. И слиједи дуги низ људских судбина и подвига — прича се о затрављеном гробу младог подофицира Радомира Ивановића, који је 1941. уништавао непријатељске тенкове и погинуо не признајући капитулацију; и прича се о Марку Сломовићу — стријељан и недотучен, он се извлачи из гомиле мртвих за вријеме масовног убијања у Краљеву; и прича се о јуначком држању Радосаве Крцић — пред цијевима фашиста тражила је „иглу за кучаљку, да сукњу скупи ниско око ногу... кад паднем да се не обрукам“...

И тако, из странице у страницу нижу се драматична збивања и судбине — обични људи бивају велики у тренуцима су-

срета са насилном смрћу. Структура тих сажетих, збијених причања, казиваних готово у једном даху, веома је сложена — види се ратно вријеме, оцртава се драма и њен неумитни развој и усред свега човјек, јединка која у себи узраста. Кроз књигу, се, осим тога, могу запазити језичко-стилске особености наратора који потичу из разних крајева наше земље.

Прочитавајући ову књигу, питао сам се: јесу ли то прави путописи или испричане ратне хронике, са подоста спонтано настале литературе?

Склон сам, ипак, да текстове из ове књиге третирам као својеврсне путописе. Костић и тад путује, наилази на људе или их сам тражи, успут каже понешто о мјесту и крају, обраћа се људима и они му причају, причају. И стога остаје утисак да је све то једно дуго путовање кроз вријеме патњи и отпора, кроз ратишта и стратишта; и тад путописац мање мисли на пејзаже и старине већ много више на људе, на њихова страдања и узлете. Уосталом, то најбоље потврђује наслов ове књиге *Запис о људима*.

Најновија Костићева књига *Путовања* окупља записе настале између 1954. и 1979. године.

На крају књиге аутор напомиње: „Сви прилози у овој књизи објављивани су својевремено у „Политици“; неки од њих преузети су из књиге *Градови у пролазу* — они са мотивима из предјела и стварности Косова“. Преузето је, дакле, шест ранијих записа који су сада сврстани у циклус „Друмовима југа“. Остали, махом кратки репортерски записи из овог циклуса, посвећени су разним сусретима и виђењима путника.

Циклус записа „Крупан камен до камена“ води нас још једном кроз градове и предјеле Црне Горе. Кренуће се од поштанског музеја у Титограду до цетињских покајања и до казивања сликара Милоша Вушковића — разгледања карикатура и сјећања на Пјера. Заћи ће се, потом у кршни предео — преко Ђеклића, до Бјелица и кроз Чево, у друго цуцко село — Трњине. У село Никца од Ровина“. Биће испричана и забуна око изјава за Машанову пензију, а биће ријечи и о крчмару Перу. „Монтенегру с Буковице“, чија је механа, због мноштва странаца, „права вавилонска кула“. Чуће се ријечи старог Ива из Столива и казаће се понешто о змијама и хоци из Мурића и о старини Благоју Лекићу искрај Комова.

Најзад се пред очима шири шарен мозаик — циклус „Људи и ћуди“, записи о успутним згодама и незгодама, о наравима и особенацима. Биће ту шофер чужац, наћи ће се ведро анегдота о Николи Дреновцу и испиту из руског, те о Иву, праунику славног Калче из *Ивкове славе*, те о жени која у возу код Лапова прича о љубоморном мужу, и о „заступнику рајских батина“ и строгог васпитавања дјецe. Остаће у сјећању срдита Костићева прича о љекару, који се притајио у возу — није хтио да притекне у помоћ путнику одсјечене ноге...

## III

Овакво кретање кроз Костићеве књиге путописа — уз цитирање многих детаља, уз сажето препричавање садржине и биљежење карактеристичних одлика — било је одиста неопходно. Требало је и овом приликом и овако указати на обиље тема и мотива из готово свих крајева наше земље како би се могло доћи до Костићевих путописних и репортерских приступа и метода, а и до стилских и стилско-језичких особености. Било је неизбјежно, дакле, пропутовати кроз Костићеве путописе.

Имамо ли пред очима све ове књиге (не заборављајући бројне записе који су остали разасути по страницама новина), могло би се рећи да је Костић, као путописац, учинио вјероватно највише од свих књижевника наше земље. Ваља се подсетити да је он три деценије путовао нашим просторима и временима, док су га стално илчекивале странице дневног листа — „Политике“. Био је гоњен обавезом да испуњава репортерске задатке, а он је ту обавезу најчешће успјешно надвладавао стваралачким чином, својом људском и пјесничком природом.

Костићеве путописи веома су разгранати и слојевити. Кроз мноштво тема и мотива и средина о којима пише он се креће с необичном лакоћом. У исто вријеме он је чврсто ослоњен на стопу земље о којој говори, на свој дан и дан одређеног мјеста — он из тог дана не излази ни кад се сјећа минулих времена, ни кад размишља о крајевима, градовима и људима.

Како то остварује?

Указао бих на пет напоредних и међусобно преплетених начина казивања (она су више или мање изражена у свим књигама Костићевих путописа): дескриптивни — махом лирски описи природних и градских средина, уз шкрте реалистичке описе сусрета, ликова, атмосфере у возу, аутомобилу, на броду и слично; наративни — јавља се у два вида: или писац прича о путовању и успутним збивањима и виђењима или преноси нечија казивања, уз настојање да им што више сачува језичку и стилску изворност; дијалогски — у Костићевим путописима веома су чести његови разговори са сапутницима, са људима из музеја, фабрике, кафане, са села итд., с тим што разговори имају вишеструку улогу и значење: саговорник обавјештава писца (и читаоца) о мјесту, споменику из старине и слично, а уједно казује понешто и о себи, а испољавају се и кругови Костићевих интересовања и његова непосредност, жив дух и смисао за дијалог; репортерски — сажето казивање, за корак ближе стварности, непосредно улажење у срж теме и мотива, овлашно скицирање амбијента, прилика, ликова, као што се тражи за ограничени новински простор; рефлексивни — пјесникова размишљања у одређеном времену и простору, изношење својих ставова, опаски, итд. и ту се махом у сажетом облику, синтетизују Костићеве погледи, његова идејна, комунистичка опредијељеност, његова

савремена поимања о јединству природе и човјека, његова хуманистичка природа, слободарство итд.

Уза све то Костић се веома труди да што убједљивије дође до изражаја онај такозвани *genus loci* — дух и боја одређеног мјеста, средине, краја, те да се то јасно види у опису, у казивању, у дијалогу или у коментару самог путописца.

Томе, свакако, доприноси и понека анегдота, присјећање на епизоде и личности из митологије и још живог народног предања, као и стихови пјесама које пјесник слуша и биљежи (неки од тих стихова, вјерујем, тако бивају први пут публиковани).

Не треба заборавити још једну особеност Костићевих записа: осим изразито личних тонова у описима и размишљањима, осим изношења личних ставова, па и критика виђеног, Костић је свуда један од саговорника у дијалозима (не само онај који пита и биљежи) — он је, стога, и сам непрекидно унутра својих путописа; тако он, и нехотично, бива стални протагонист, бива зачетник трагалац и покретач при откривању грађе о којој ће писати и чији ће „јунак“ и сам бити.

Уз Костићеве путописе и репортаже присјећам се још једног изузетно даровитог писца репортажа, родом из Црне Горе — Васка Ивановића. За разлику од остварења Душана Костића који је, у основи, лиричар и радознао посматрач и свједок, Ивановићеве записи пуни су префињене ироније, а инспирисани су тежњом да се устане у одбрану неправедно гоњених, те да се жигошу многе друштвене неправде и изопачености. Код једног и другог путописца то не бива случајно — Костић пише стихове, а Иваановић драме и романе.

Могло би се рећи да је Костић — путописац много ближи Михаилу Лалићу, чији су путописи објављени у књизи *Успут записано*. И Костић и Лалић се враћају у прошлост, затим пишу о људима и мијенама наших дана и обојица често описују природу. Слична су, дакле, садржинска опредјељења. Разлике се јављају у обради — у приступу, у стилу. Док је Костић — речено је већ — пјесник и у путопису, Лалић се исказује као самосвојан приповједач; и у путописима његово сликање је спорије, оштријих обриса и горче — такав је и кад додирује људске судбине и кад се загледа у природу.

У књизи о Душану Костићу *Лирски шапат свијету*, Мирослав Ђуровић каже: „Чињеница да је Душан Костић првенствено пјесник, неоправдано је засјенила његову прозу, у извесној мјери романе, а путописну литературу поготову“. Ђуровић спомиње бројне ауторе који су писали о Костићевим путописима: Мак Диздар, Драган Јеремић, Раде Николић, Радоња Вешовић, Синиша Пауновић, Вук Филиповић, Слободан Калезић, Војислав Ђуровић, Војислав Лубарда, Бошко Пушоњић, Бошко Богетић, Јован Вулевић, Драгољуб Јекњић, Мирко Милорадовић и Љубомир Цвијетић. Затим цитира, поред осталих, Мака Диздара који овако оцртава кретање надахнутог путописца: „линијом најјужније



путање, негдје од Охрида па све до Пирана, Костић трага за *живим животом*“.

Одиста, Костић трага за „живим животом“ — у томе трагању наилази и на суморне призоре. Но, његове путописе ипак снажно наткриљују ведрина и оптимизам, уз понеку пошалицу, уз сцене прожете хумором и духовитим каламбурима и неочекиваним обртима.

Природно је, рекао бих, што у овако обимном и разноврсном путописном опусу све није једнаке књижевне вриједности — по свој прилици, ту челно мјесто заузима књига *Градови, море, камен*, о којој се понајвише и говорило у овом осврту.

Но, у цјелини узев, Костићеви путописи представљају снажно књижевно и репортерско свједочење о нашој земљи и нама, данашњим и негдашњим, свједочење вјеродостојно и занимљиво, свједочење које ће с временом добијати у вриједности.

И најзад, није сасвим јасно, а још мање убједљиво мишљење, да чак и „сјајни путописи“ припадају књигама тренутка, да немају трајнију вриједност — као што тврди Џон Раскин (у књизи *Вриједности*). Зар се ми данас, послје више стољећа, не враћамо записима Марка Пола или, нама тематски ближег, Евлије Челебије? Док их читамо, увјеравамо се да нас не привлачи само садржина, пука фактографија, већ и нешто језика и стила, под патином времена; а у свему томе — у садржини и стилу — налазимо нешто од духа старине, нешто елементарно и општељудско, толико нама блиско, а толико друкчије и од нас удаљено. Спомињем ово стога што вјерујем да књиге Костићевих записа не спадају у „књиге тренутка“. Уосталом, препустимо и то времену-пресудитељу.

Čedo Vuković

#### POET — TRAVELLER — VOYAGE WRITER

##### Summary

In this essay on the travelling prose of Dušan Kostić, which consists of about 200 texts published in various anthologies — *Krajevi i ljudi* (Regions and People; 1954), *Gradovi u prolazu* (Towns, In Passing; 1957), *Gradovi, more, kamen* (Towns, Sea, Rock; 1965), *Impresije* (Impressions; 1976), *Zapisi o ljudima* (Notes on People; 1976), and *Putovanja* (Travels; 1979) — the author throws light upon the very diverse courses of developed literary voyage writings and reportorial notes, pointing that the basic tone of both was set by the poet.

The characteristics of Kostić's voyage writings, with regard to theme, motif and style, branch into several directions; narratives about nature (poeticized descriptions), reminders of the past (occasional historical reminiscences), pointing to modern-time changes (construction, problems, etc.), sketches of human countenances and fates made at incidental meetings (acknowledgments, conversations), author's solitary contemplations, and others. Kostić's obsession with nature is explicit, and its descriptions are accompanied with the inspired and inquisitive mind of the poet. In almost every voyage writing, Kostić is in a directed contact with people and nature.

Kostić's travelling prose is a powerful literary and reportorial testimony about his country and its people, of both present and past, a testimony both reliable and interesting, which will gain in value with time